

Автобіографічні записки Володимира Антоновича.

Дитячі спомини (1834—1840)¹⁾.

Всі жида тоді, як здається, належали до секти хасидів (шляхтичи звали их гуситами). В ці дитячі годи памятаю, що багато розказували про Славуцьку жидівську справу. Добре не можу пригадати собі подробиць, але загалом діло було в тім, шчо в Славуті протоіерей и доктор подали донос, не начеб-то приїзжав до містечка якісь палестинскій жид и привіз з собою рецепт отрути, котру жида повинні домішувати до припасів, шчо продають християнам. Вони покликувались на свідоцтво якогось жида переплетчика, которий заклеїв цей рецепт в обложку книжки и здав йійі в синагогу. Назначена була комісія для розвідання діла, меж тім перешлотчика нашли повісившим ся, чи повішеним. Справі придали важне значіння и волинскій губернатор, кн. Васильчиков сам приїхав в Славуту и став вести діло; не мавши ніяких особистих указок, комісія приказувала задерживати всякого зустрічного жида и допитувалась у його про діло, бьучи розгами — казали, шчо багато жидів померло від жорстокого бою, чим кончилось слідствіе не знаю, але те певно, шчо по докладу кн. Васильчикова приказано було вивезти на схід всіх падиків з нашого краю. Одного тільки, найбільше авторітетного з містечка Ружина, жида викрали и доставили в Галіцію, де він замешкав в містечку Садогура. 20 літ після того, коли 1853 р. кн. Васильчиков став Київскім генерал-губернатором, він-же, мабуть не маючи чистої по сьому ділу совісті, вихлопотав, шчо засланим падикам позволено було вернутись.

Повернись до опису свого городка²⁾: в городі було ще два старі будинки: камяний дворець на два поверхі на пляцу біля костела и розвалини другого камянного дворця на вийїзді в Бердичів. Перший з йіх був збудований в 1805 чи 1807 годі для В. К. Константина Павловича, котрий був корпусним командиром „Литовского корпуса“ війск и мав головну квартиру в Махнівці, де прожив кілька год. Розказували нишком, — не знаю, чи це правда? — що це було маскироване

¹⁾ Початок дав. кн. VII.

²⁾ Махнівки. Ред.

А
Слав 4988.954 (1908.
8-10)

вигнання його з столиці за якусь бурну сцену, що він зробив братові Александру І. О його відносинах до місцевих панів розказували багато анекдотів дуже характерних як для його самого, так і для місцевого суспільства. Видко було, шчо В. Кн—ві дуже було скучно; шчоби мати яку небудь розривку, він давав балі, на котрі скликав околичних панів; в обхожені з ними він зовсім не церемонився и дозволяв собі всякі жарти; раз побачивши панну, дуже наружовану, він їйі згріб за голову, дістав з кішені хустку, поплював и вимив панні одну щоку, другу покинувши червоною, и обернувшись до своїх офіцерів сказав: „посмотріте, господа, какіе у Полек румянці“. Вдруге, побачивши паню доволі стару, але з претензіями, сильно декольтировану, запустив їйі два пальця в корсет меж груди и сказав: „бррр! — отвратительно“. Інший раз під час танців приказав на дверях зали поставити барильце з горілкою, розбити обручі и запалити, и придивлявся як пані, утікаючи від огню, піднімали одержу и стрібали на стільці и канапи. Правда жарти царевича не були дуже елегантні, алеж и суспільство, що тиснулось на балі, знаючи, шчо їйх спіткати може, не мало більш варте було від жартів.

Після виїзду В. Кн—зя з Махнівкі його дім отримувал різні казенні назначіння — в мойому часі в йому помічалась повітова школа, аж великий пожар 1840 року, знищившій половину города, зруйнував и цей будинок. Другій дворець, которого розвалини я памятаю, це був дім кн. Сибирского, теж корпусного генерала, шчо був після В. К. Цей генерал жив дуже широко и виставно, наробив багато долгів и як помер, то все його добро було продано з публичного торгу ¹⁾. Дома ніхто не купив и він з часом розвалився.

Живучи при семьї, мені не доводилось бачити дідичів, шчо жили навкругі або и в самій Махнівці, поділивши їйі після банкрутства Потоцького, — я вже казав, шчо вони не

¹⁾ 1874 р. на Київському археологічному зїїзді я зустрів внука того генерала Цей князь Сибирскій (внук) мав фізіономію зовсім монгольського типа, володів селом Собакином на гряниці Орловскої и Тульскої (здається) губерній, займався Босфорскими монетами и, як казали, був страшно задовжений, так шчо від висканій ховався перебігаючи через річку в своєму саду, причому приїхавшим лицитантам говорили, шчо князь „отбил в Тульскую губернію“. Така доля була остатнього потомка Сибирского царя Кучума. Sic transit gloria mundi.

вели стосунків з середнею кляссою; в розмовах чув я не раз, шчо споминали того, або иншого пана, завше з відтінком шаноби и як персону висчого стану. Часом тільки, як кому з панів лучилось через міру перебрати в самодурстві и попасти під суд, общеська опінія середнього стану накидалась на його з злорадством: памятаю кілька таких фактів, шчо розказувала з подробицями містечкова інтелігенція: такий пан — Александер Мазараки, судився и був сослан в Сібір за кілька убійств (жидив и селян), котрих перебив в приступах гніву.

Загалом в повіті було дві головні паньські родини: Мазараки и Абрамовичи, котрі ділили меж собою виборні уряди. В той час административни и судови уряди роздавались по вибору дворянства. Отже в один час йіден Мазараки був справником, а один Абрамович¹⁾ судьею. За кілька верстов від Махнівки була німецька колонія менонітів з Дармштата, котрих місцева публіка називала „голендрами“ через те, шчо вони виробляли голендерски сири. Один з Німців — Іоганн, мавший дім за 6—7 верстов від Махнівки, отворив в йому парадну ресторацію з биллардом, кеглями и т. д. Війшло в звичай, шчо містечкове общество виїзжало до Іоганна на погулянки. Була чутка, шчо німець на цьому багато заробляє и швидко багатіє. Одної ночі на дім Іоганна напала купа маскированих людей, ограбила його, допитувалась про гроши, насипуючи жару в халяви и т. д. Ватажків розбійників Іоганн опізнав по голосу: це були справник Мазараки и суддя Абрамович, шчо він и показав перед смертю. Почалось діло, але так и зісталось не доказаним, тім більше, шчо в його протягу справник помер. Про його смерть розказували таку страшну исторію. Бувши чоловіком старим, він купив у Відні цілу шкатулку з асортиментом лікарств afrodisiаса и під час хвороби, коли медики сказали, шчо надії вже нема, він их відправив и прикликавши свій гарем, випив всі лікарства, йакі тільки були в шкатулці и через дві години помер *in actu coitus*.

Найбільше розказів ходило про дуже багатого пана — Валентія Абрамовича. Він зразу володів тільки невеличкім

¹⁾ Мазараки були потомки львівського купця Грека ХVІІ в. Яна Мазараки, шчо дуже довго вивоняв дипломатичні поручення польського уряду в стосунках з козаками и за те получил нобілітацію на соймі 1660 р. Абрамовичи потомки литовських татар.

селом, оставив-же синам мільйонне наслідство (1 містечко и 15 сіл). Велику сю фортуну він зробив з двух жерел: контрабандою и страшним, безсердечним утиском своїх селян. В той час Бердичів був центром торгівлі трех губерній и уряд дозволив, шчо-би в сьому городі була таможенна комора для перегляду заграничних товарів — залізниці не було и товари перевозились від Бродів бриками. Багаті бердичевські купці жиди часто з помічю сусідніх панів старались брикі ці задержати по дорозі, звернути зо шляху, або просто відбити від не численних стражників и доставити в Бердичів на панських фурах. В сьому дуже користним помічником ім був Валентій Абрамович, котрий став бистро богатіти ¹⁾. Купляючи села одно за другим, він страшно нагнітав селян панщиною и данями в натурі; в сьому взгляді він відомий був тим шчо придумав особу класифікацію и номенклатуру для карання розгами: у його було 4 ступені кари: 1) абстрифікація (неначе уємна величина) до 200 розок 2) *rosiarkowanie* (200—500), 3) контентація (500—1000) и сатисфакція (бити покі не стратить притомности). — Більше-ж всього популярности придбав Валентію Абрамовичу припавший в його домі скандал на балі. На бал цей явився незапрошений консистовавший в селі офіцер Челищев; суспільність зробила йому демонстрацію: ані жінкі не хотіли з їм танцювати, ані чоловікі — говорити. Тоді Челищев вийшов з дому, скликав свою роту и окруживши дім Абрамовича казав перебити розгами всіх гостей и хозяїна. Факт сей був розповіданий в особіі поемі „*Wal u Abramowicza*“, котра в рукописах и досі ходить меж дрибною шляхтою (1901) и читається з великим залассем.

Життя мое в Махнівці кінчилось 1840 року а з нею и первий цикл мого дїтячого віку. Літом сього року мати видала заміж сестру — за Ивана Васньевского, тож адвоката при Махновецькому суді. Сей чоловік представляв собою дуже характерний тип. Батько його Стефан, родом з корони, служив комисаром (управителем) у якогось пана в овруцькому повіті; один из околічної шляхти Нестор Барановскій, подружився з їм и оженив його, добре напоївши, з своєю родичкою. Скоро після того Стефан Васневскій, чоловік вже

¹⁾ Я чув розкази про епізоди його контрабандної діяльності від його сїна Северина в 1844 г.

не молодий помер покінувши 4 синів малолітніх; ими занявся их дід Нестор Барановській и віддав старших двух (Ивана и Зенона) до Овруцьких шкіл, де вони успіли пройти дві класи, затім повернулись до діда и не знали, шчо мають дальше робити. Під той час лучилась инсурреція 1831 року и обидва брати приняли в неї участь: меньшій Зенон, отримав кільконадцять ран в стрічі з козаками, був взятий до неволі и відосланий салдатом в сибирській корпус, старшій же Иван, після того як кончилась инсурреція, успів в свойому часі явитися рускому начальству и заявити, шчо він хоче зкористувати з обьявленої амністії; він получив прощення и поступив в овруцку палестру, де доробився до місця адвоката. Ніякого сліда культури в йому не було замітно; він представляв собою повний тип шляхтича XVII ст.: велике поважанне шляхотської привилегії, холопске відношенне до багатих панів; деспотізм в селі, експлуатація и жерстокі відносини до селян, жадність без розбору способів до наживи — брак якого-б не було принціпа складала його моральну натуру. Він не міг стерпіти суперечки и як зустрічав йїї від людей незалежних від його, то молчав и говорив, шчо він полемики не виносить, сам-же думав відорваними афоризмами, сентенціями, або пословицями. Сестру мати приневоліла вийти за його. Отримавши невеликій посаг 10,000 злотих, як тоді лічили (т. е. 1500 руб.), він покінув адвокатуру, котора йому не спорилась и став „ходити по посессіях“, на которих все стратив. Про дальшу його судьбу прийдеться мені шче не раз говорити.

Покончивши діло з сестрою, мати моя порішила вернутись до свого зарібку и стала шукати місця гувернантки, котре скоро найшла и ми з нею перейіхали на инше місце.

III.

Дальші дитячі споминки.

Наука домашня. 1840—1844.

Місце, шчо достала моя мати и куди я поїхав з нею, було у доволі багатих панів Цибульских. Вони мали свое село під Могилевом (на Дністрі), але в йому не жили. Держали вони в посессії великій маєток від кн. Юрія Витген-

штейна, біля Тульчина містечко Горишківку и 2 села: Паланку и Жолоби, обидва села Цибульській переуступив від себе в посессію другим людям, а сам орудував в Горишківці.

Дім був великий, але й сім'я була чимала: 5 синів и 3 дочки: три старші сини були вже доросли и два з їх служили в війську, четвертий був в гимназії в Немірові, а пятий (Кароль), мій одноліток, оставався дома. Одна дочка була вже панною, дві молодші повинні були учитись у моєї матери (Текля и Гонорія). В цієї сем'ї мати прожила пять літ и я при неї чотире. Сем'я Цибульских обходилась з моєю матірью и зо мною вічливо и чемно; сам хозин, родом, як здається з Волиня, вибився в пани з бездомної шляхти, не знаю всій його каррьери, але пригадую собі з його оповідань, шчо в молодости він проживав у багатих Волинских панів, не знаю на якій функції, що служив у Волинского губернатора чиновником особих поручень, шчо колись грав сильно в карти; чоловік він був натертый, багато бачив и багато знав людей: читав де що з літератури польській и російській; винесши з бурної молодости де яки грошові засоби, він почав брати посессіи и як здається багато заробляв на їх. Тоді як я його памятаю він вже успокоївся — займався хозайством и мав широки стосунки з панами. Хоча посесор, він не натискав особливо селян, брав по контракту панщину и дані натурою, але над людьми не знущав ся; за весь час мого побуту в його домі я запам'ятаю тільки 3 екзекуції розгами, не знаю вже за йаки провини, и то екзекуції не важки (10—20 розок за раз). Принципів в сьому вагляді у його здається не було, але була лагідність натуральна и винесени з попереднього життя афоризми, котрі він чув про те, що не треба згнущатись над людьми.

В домі Цибульских я вперше побачив товариство панів; на скількі загалом згадаю його тепер, воно не відрізнялось зовсім інтеллигенцією, за те кожний пан виступав з великим апломбом; все що він говорив, було сказано тоном авторитетним, як абсолютна правда—привичка до сього тону мабуть походила з того, що він привик у себе на сели бути авторитетом для селян и своїх офіціялістів. В відносінах до людей либеральних професій вони держали себе з пихою и трактували их з висока; старались не вступати з йіми в розмову, або збували их слова з нехтуваньем, даючи йім зрозу-

міти, шчо вони неповинні з йіми панібрататись — загалом старались держатися як замкнута каста; в одному разі мені довелось чути таку сентенцію: в повітовому місті на запусти хотіли відкрити „ресурсу“ (род клюба для забави, танців и карт) и радились, кого можно буде допустити до участва в неї; стали на тому, що членами ресурси мають право бути тільки дідичи и то не всі, а такі, що мають не меньше 100 душ — бо, як виразився йіден з панів „не можемо туди напускати всякої „шуйі“ (шуйя — слово невідомого мені походження, значило те, що російське „сволочь“).

Повертаюсь до особистого життя: тепер почалась моя спряжна наука. Перші три годи учила мене мати разом з своїми ученицями. Цикл наук, на скільки памятаю, складався з таких предметів: польська граматика, польська історія, загальний рис географіи, французька мова, катехизис. Справді користь велику принесла мені наука французької мови: я учив слова, перекладав легкі тексти и через три роки міг читати доволі свобідно и поганенько говорити по французьки: знаніє цієї мови на протягу всього життя давало мені змогу розширяти свій світогляд, користуючи з богатої літератури. Далеко не те скажу про інші предмети мого ученья. Метод ученья моєї матери був дуже архаїчний; просто вона брала учебник, зазначала місце урока (від — до) и без всяких поясненій казала учитися; найгіршеж було те, шчо треба було здавати задане слово в слово, як стояло в учебникові; на розуміння змісту при сьому не зверталось уваги; як прилучити до сього, шчо учебники були доволі поганенькі, то виходила з науки тільки механічна утома памяти, але знанія ніякого в голові не оставалось. Як проходило обовязкові три години науки, ми должны були здавати лекцію и як не успіли визубрити, то отримували здорові шльопанці; дуже часто бувало, як лекція бувала притрудна и не ставало памяти, то я порішав собі, шчо краще буде отримати шльопанці, як мучитись без надії и переставав учитись и тільки мовчки сидів над книжкою — розуміється шльопанці не минули, але та сама лекція оставалась на другий, або і на третій день. Раз йіднаково ся боротьба мало не скінчилась для мене дуже трагічно: було кілька день під ряд, де чи лекції були дуже трудні, чи може я притомився, алеж лекцій не виучив; шльопанці пішли crescendo — не скажу шчооб вони були дуже болящі,

але морально визивали чувство страшної обіди; накінець мати обявила, шчо як на другій день я не виучу заданого, то вона вибіє мене розгою. Обіцянка ця зробила на мене страшне вражіння; у вечері я собі зробив такий плян: як ляжемо спати, переждати поки мати засне, тоді вибігти з хати (діло було серед зими), перебігти двір и лягти в снігу при дорозі, шчоби замерзнути. Не знаю, чи яб здержав свій проект, чи може-б втік від холоду назад, але на мое щастя не довелось його виконати — чекаючи, шчоб мати заснула, я попереду сам заснув; на другий день прийіхали якісь гості и вся угроза розок якось забулась. Другий раз педагогічний метод довів мене до такого учинку: Прийшлось по черзі з польскої граматики учитись про приімянники (*praepositiones*). В книжці сказано було, що вони орудують різними спадками и під кожним спадком вилічені орудуючі им приімяники — все це займало дві страниці — як раз порцію для мене на одну лекцію; як вона була мені задана, я побачив, що ніякої памяти не хватить, шчоб виучити якіх 150 коротеньких слів поставлених без всякого звязку меж собою. Я и не пробував учити їх, по звичаю получив шльопанці, а вечером видер з злополучної граматики 2 страниці з приімяниками и вкинув в піч. На третій день, як прийшла черга на граматику, я сказав, що не можу найти свого остатнього урока; та на мое щастіє за ці два дні білили нашу хату, и мати сама догадалась, що мабудь білльщиці, витріпуючи книжкі, ненароком видерли дві картки.

Окрім дідактики мушу згадати головні основи властивого виховання, яке я отримав; себ то ті принципи суспільні, які мені давались як принципи для життя. В релігіозному взгляді особливого натиску я не досвідчав. Опріч того, шчо ввечері и в ранці треба було відмовляти молитви, ніякого иншого релігіного обовязку на мене не було наложено и ексклюзивних релігіних понятій мені не давали; правила догматики я учив з катехизиса и дивився на йіх як на обовязкову, доволі скучну науку. В костелі бував з старшими, але тут зверталась увага не на богомільє, а на костюм и манери. — Далеко більше интензівно вихованіє впливало на склад національних переконаній; мати моя була горячою польскою патріоткою и старалась передати мені сей патріотизм. Властиво він мав більше всього державний характер: поки Поль-

ша була самостійною всім жилось дуже добре, як-же йійі поділяно, почались нещастні для всіх обставини; на внутрішній стан и відносини в Польщі не проводилось не тільки ніякої критики, але навет не давалось ніяких фактів; Польша упала через злість сусідів и зраду де кого з своїх. З історії приводились тільки найбільше відомі факти слави и величезности Польщі: Собескій, Барска конфедерація, 4 літній сейм, Костюшко. Про інсурецію 1831 року говорилось як про святу традицію. Про внутрішні відносини и склад польского історичного суспільства мати ніколи не говорила — мабуть через те, шчо и сама ніколи про се не думала і відомостей потрібних не мала. Як коли небудь в літературі зутрічались про се епізоди: наприклад сцена в „Дзядях“ Мицкевича, де душа пана терпить муки за безсердешні відносини до селян, то про епізоди сі говорилось з наганаю, що виражалась в афоризмі: „погана птиця каляє свое гніздо“, патріотичний обовязок залежав у тому, шчооби хвалити все свое, мовчати про всі хиби и ганити все чуже. Не меньше ексклюзивни принципи вселялись мені и взглядом станових відносин. Шляхта лічилась станом установленим від Бога и самої природи; всі інші стани лічились як від натури негідними рівняться у чому небудь з шляхтичами; памятаю з пізнійшого часу, шчо почувши від матери строгу нагану якогось шляхтича за те, шчо він оженився з селянкою, коли я став боронити його, мати мені сказала: „покінь говорити несинитницю; сам добре знаєш, шчо від коня и осла — виходить безплідний мул, а серед людей хочеш боронити звязок шляхтича з хлопкою“.

Кастові принципи виражались в вихованю в щоденному життю забороною вести компанію з слугами и сельськими дітьми и увагами про хиби в поступованю, при чому яки небудь слова або манери ганились не за те шчо вони погані, або не гарні, а за те, шчо так говорять або роблять хлопци, або жиди. В відносинах меж шляхтою мати мала великій піетет для панів знатних и багатих, хоч з другої сторони вимагала, шчооби сі пани обертались до служебної шляхти без третіровки; звідці виходили безперестанні колізії, в котріх пани похвалялись за рід и багацьтво, але ганились за пиху.

Шчо до впливу на склад особистого характеру, то в етиці матери була мішаниця принципів правдивих и нав'яних

з осередка, у которому пройшло йійі життя. З додатніх принципів без сумніву була віра в абсолютну чесність, без всяких компромісів и концесій, як в головний принцип поступовання всякого чоловіка; тількиж понятє про чесність було не просте и йасне, а скомпліковане цілим жмутом положеній про „гонор“.

Що таке гонор в шляхецької версії, я досі ясно не розумійу — це з одного боку чесність, але з другого боку в понятє гонору входили різни атрибути незалежні ані від чесности, ані від доброї волі чоловіка. Так лічилося, шчо тратив гонор чоловік, которого ударили по пиці, хочь-би без повода з його сторони, тратив гонор чоловік, которого жінка скочила в гречку, чоловік, которого хтось з висчих станом третировав, чоловік, шчо не прийняв визова на дуель, або сам не хтів зробити такого визова, чоловік, которий, бувши в товаристві, чим небудь признав себе нижчим від других и т. п. Словом не бувши дуже багатим, сильним, незалежним, чоловік не мав ніякої змоги оборонити свій гонір, а по принципу мусів його боронити. Звідци масса колізій трагічних и комічних, котрі довго булоб розказувати.

Шчо до безпосередного впливу дитячого виховання на мій особистий характер, мушу визначити одну рису, котра принесла міні багато шкоди и з которою я мусів дуже сильно боротися в протязі життя: риса ця, складавша интегральну частину шляхецького побуту, се було бажання вирізнитись меж иншими людьми, показати себе як можно кращим, порисуватись и виявити себе чимсь особливим. Ся нещасна суетність шляхецька спадала з мене дуже поволі, не раз доводила мене до самохвальчої брехни и, як брехня відкривалась, набавляла мені чимало сорому. Такій був моральний не дуже цікавий багаж, якій я виніс з дитячого віку.

Поучившись 3 рокі у матері, на 4-й я перейшов в науку гувернера, шчо учив мого товариша Кароля Цибульського; гувернер повинен був за год приготувити мене до гимназії. Був се чоловік молодий и не глупий, тількиж виховання сам мав не важне: він скінчив 4 кляси гимназії и з пятого був уволений за суперечку з начальством. — Разом переменявся весь цикл моєї науки; я став учитися по російски, розуміючи на половину текст учебників: се була русская граматика (Востокова), латинська граматика (Б'юлюстина), географія (Арсеніева), арифметика (не памятаю вже чия), німецькі сло-

ва и книжка Шлепера — щось ніби теорія історії (обовязкова в гімназії, куди я мав поступити). Учитель мій, по правилах тогдашньої педагогії, ніколи нічого не поясняв, а тільки зазначав в учебнику від — до — и віддавав мені книжку; тоді я починав зубрити незрозумілого текста в полурозумілої мові. Іноді пам'ять видержувала задачу, але-ж часто йійі не ставало сил; тоді учитель казав мені строгу нотацію за те, шчо йа не хочучи учитись. Іноді учитель передавав матері про мое лінивство и мати давала мені порцію шльопанців. — Після року такої науки, гувернер перейшов на друге місце, а так йак до віддачі в гімназію мені оставалось ще мало не пів року, то на той час мене віддали до Бонифатія Антоновича з тим, шчо він буде повторяти зо мною пройдений курс и доповняти те, шчо в цьому курсі не дістає. Наука тут пішла на новий лад. Б. А. ограничився тим, шчо займався зо мною катехизисом и давав мені в голос читати йакусь латиньську книжку по пів години в день (на скільки я міг розібрати, це був регулямин для студентів Гöttingенского університета); всі-ж останні науки були оставлени на мою добрую волю. Треба замітити, шчо сією свободою я користувався доволі сумлінно; справді повторяв все те, шчо вже проходив раніше и виучував все те, шчо слабо памятав, з більшою охотою як колись при підневольноу наукою.

Шчо до житєвих обставин, тут я найшов перші задаткі розвитку. Хазяїн дома, де я жив, Оттон Абрамович, чоловік молодий и не жонатий, вів життя свободне и веселе; він не належав до так званого балагульства, алеж багато звичаів и побутових рисів балагулів присвоїв собі. Ухиляючись від етикетальних визитів и салонного життя, він приймав у себе багато шляхецької молоді. Найчастіше сі молоді люде проводили час на полюванні, йїздили з хортами ловити зайців, стріляли до ціли, играли в биліард и т. и.; костюми носили не модні и зкідувались в их формі на козацькій лад. Пїанства в их компанії не було; в карти гуляли дуже рідко; в вечері звичайно години 2, або 3 читали шчо небудь в голос, при чому мені позволялось слухати читане; найчастійше читались повісти Чайковського (не знаю за для чого, вони тоді були заборонени цензурою); з повістей ціх перший раз я почув про козаччину и вона мені дуже вподобалась; я перший раз побачив йакійсь новий світ, не мавшій нічого спіль-

ного з шляхетским складом и одрізнявшийся від його особливою бадеристью, живучостью и енергією. Правда у Чайковського це все було перемішане з польско-шляхецькими тенденціями, шляхтичи були значно покозачені и козаки підведені ніби особлива верства шляхти, але всеж таки рисів козаччини було доволі для того, шчоби скласти особливий, зовсім оригінальний и самобитний образ.

Ці образи Чайковського засіли мені глибоко в душу и ніколи не стерлись, положивши першу підвалину українофільства. Опріч того у От. Аб. була не дуже численна, и не дуже виборна бібліотека книжок польских и французских котрі я прочитував дуже пильно; памятаю...

(Тут уривають ся записки писані самим покійним Вол. Антоновичом; далі будуть подані уривки, диктовані ним перед смертю. *Ред.*)

П. КАРМАНСЬКИЙ.

З поезій.

Н Е Н І.

I.

Як ангел доброти й спокою
 Зносила мовчки всі мозоли
 І хоч впивала ся журбою,
 Не впала під хрестом віволи.
 Закаменіла в тихім болю,
 Як торс терпіня і жалоби,
 І двигала свою недолю
 Без тіни жалости чи злоби.
 Ясніла заревом любови,
 Як райська постать Дольорози,
 І не жаліла з серця крови,
 Аби приспати наші сльози.
 Й пішла від нас — як спомин маю,
 Як урваний акорд сонати...
 І від тоді з тоски вмлїваю —
 Та чом не можу більш ридати,
 Я — урваний акорд сонати?